

4415

۴۰۰

۱

۲۸۰

لوسان

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

www.ketab.ir

الگوی اخلاق توحیدی در قرآن کریم

از منظر علامه طباطبائی
رحمته

محمّد ابراهیم

پژوهشگاه علوم و فرهنگ اسلامی

نشانی: قم، خیابان معلم، پژوهشگاه علوم و فرهنگ اسلامی، نشر پژوهشگاه علوم و فرهنگ اسلامی

تلفن و دورنگار: ۰۲۵ - ۳۷۸۳۲۸۳۳

ص.پ: ۳۷۱۸۵/۳۶۸۸

کدپستی: ۳۷۱۵۶۱۶۵۹۱

مراکز پخش:

۱. قم، میدان شهدا، تلفن و دورنگار ۰۲۵ - ۳۷۸۳۲۸۳۴
۲. تهران، خیابان انقلاب، رویروی در دانشگاه تهران، پاساژ فروزنده، طبقه همکف، واحد ۳۱۲، تلفن: ۰۲۱ - ۶۶۹۵۱۵۳۴

وبگاه: www.pub.isca.ac.ir

رایانامه: nashr@isca.ac.ir

فروشگاه مجازی نشر: www.shop.isca.ac.ir

فروشگاه نشر دیجیتال: www.pajooahaan.ir

حقه حقوق برای ناشر محفوظ است.

الگوی اخلاق توحیدی در قرآن کریم
از منظر علامه طباطبائی (ره)
محمد ابوطالبی
ناشر
پژوهشگاه علوم و فرهنگ اسلامی
وابسته به دفتر تبلیغات اسلامی حوزه علمیه قم
تهیه
پژوهشکده فرهنگ و معارف قرآن
سروراستار
محمدباقر انصاری
ویراستار
وحید حامد
بیرگرافی، چاپ و صحافی
چاپخانه سینه بوستان کتاب
چاپ اول پاییز ۱۳۹۸
شمارگان: ۵۰۰
قیمت: ۴۵۰۰ ریال
عنوان: ۵۳۶؛ مسلسل: ۸۳۱

سرشناسه: ابوطالبی، محمد، ۱۳۴۹-
عنوان و نام پدیدآور: الگوی اخلاق توحیدی در قرآن کریم از منظر علامه طباطبائی (ره) / محمد ابوطالبی؛ تهیه پژوهشکده فرهنگ و معارف قرآن
مشخصات نشر: قم: دفتر تبلیغات اسلامی حوزه علمیه قم، معاونت پژوهشی، پژوهشگاه علوم و فرهنگ اسلامی، ۱۳۹۸
مشخصات ظاهری: ۲۸۰ ص
شابک: ۴۵۰۰۰ ریال
وضعیت فهرست نویسی: فیپا
یادداشت: کتابنامه: ص. [۲۳۷] - ۲۴۳؛ همچنین به صورت زیرنویس
یادداشت: نمایه
موضوع: اخلاق اسلامی - جنبه های قرآنی
موضوع: توحید - جنبه های قرآنی
موضوع: خداشناسی (اسلام)
شناسه افزوده: دفتر تبلیغات اسلامی حوزه علمیه قم، معاونت پژوهشی، پژوهشگاه علوم و فرهنگ اسلامی، پژوهشکده فرهنگ و معارف قرآن
رده بندی کنگره: BP ۱۰۳/۳
رده بندی دیویی: ۲۹۷/۱۵۹
شماره کتابشناسی ملی: ۵۷۹۴۱۶۷

۱۳	سخنی با خہ اندہ
۱۵	مقدمہ

فصل اول: کلیات، مفاهیم و مبانی

۱۹	۱. کلیات
۱۹	الف) بیان مسئلہ
۲۰	ب) اہمیت و ضرورت بحث
۲۰	ج) پیشینہ و نوآوری تحقیق
۲۴	د) اہداف تحقیق
۲۴	ہ) سوال اصلی تحقیق
۲۴	و) سوالات فرعی
۲۵	ز) فرضیہ تحقیق
۲۵	۲. مفاهیم
۲۵	الف) واکاوی مفہوم الگو
۲۶	ب) واکاوی مفہوم اخلاق
۲۷	ج) مراد از الگوی اخلاق توحیدی

۲۷..... (د) تبیین اخلاق توحیدی از منظر علامه طباطبائی

۲۷..... نظریه اول: مسلک حکمای قدیم

۲۹..... نظریه دوم: مسلک عام قرآنی و انبیای گذشته

۲۹..... نظریه سوم: مسلک خاص قرآنی یا الگوی اخلاق توحیدی

۳۳..... ۵/ ویژگی‌های الگوی اخلاق توحیدی

۳۳..... (۱) توحید محوری

۳۵..... (۲) داشتن هدف متعالی (دعوت به حق مطلق)

۳۶..... (۳) معانیت از حلول رذایل در دل

۳۶..... (و) مؤلفه‌های الگوی اخلاق توحیدی

۳۷..... (۱) مؤلفه‌های ساخت شناختی

۳۸..... (۲) مؤلفه‌های ساخت نراشی

۳۹..... (۳) مؤلفه‌های ساخت عملی و رفتاری

۴۰..... ۳. مبانی

۴۰..... الف) مبانی هستی شناختی اخلاق توحیدی

۴۰..... توحید ناب

۴۴..... ب) مبانی معرفت شناختی اخلاق توحیدی

۴۴..... (۱) معرفت شهودی

۴۶..... (۲) توجه به کمال واجب و نقص ممکن

۴۷..... ج) مبانی انسان شناختی اخلاق توحیدی

۴۷..... (۱) حقیقت عبودیت

۴۹..... (۲) اخلاصی ناشی از محبت خدا

۵۰..... د) مبانی ارزش شناختی در اخلاق توحیدی

فصل دوم: مهم‌ترین مؤلفه‌های ساحت شناختی الگوی اخلاق توحیدی در قرآن با تأکید بر منظر علامه طباطبائی

۵۳	۱. اهمیت و جایگاه شناخت
۵۵	۲. مهم‌ترین مسائل شناخت
۵۵	الف) خداشناسی
۵۵	۱) اهمیت خداشناسی در اخلاق
۵۹	۲) آثار شناخت خدا
۶۰	۱- اخبات
۶۲	۲- محبت
۶۲	۳) اقدام خداشناسی
۶۳	۱- خداشناسی حصولی
۶۵	راه‌های تأثیرگذاری شناخت حصولی
۶۵	یک. تبدیل شناخت عقلی به باور قلبی
۶۷	دو. تلقین تکرار و ذکر
۶۹	سه. عمل به مقتضای شناخت
۷۰	۲- خداشناسی حضوری
۷۴	مراتب خداشناسی حضوری
۷۸	۴) تأثیر اعتقاد به نظارت الهی در اخلاق
۸۱	ب) انسان‌شناسی
۸۸	ج) معادشناسی
۹۴	۳. موانع شناخت
۹۴	الف) غفلت

- ب) پیروی از شیطان و هواهای نفسانی ۹۶
- ج) عناد و لجاجت ۹۸
- د) معاشرت با ناهلان ۱۰۲

فصل سوم: مهم‌ترین مؤلفه‌های ساحت گرایشی الگوی اخلاق توحیدی در قرآن با تأکید بر منظر علامه طباطبائی

۱. اهمیت رجایگاه میل و انگیزه در انسان ۱۰۷
۲. چسبندگی انگیزه محبت ۱۰۹
۳. نقش محبت در کسب رضای الهی در اخلاق توحیدی ۱۱۰
۴. رابطه برهان محبت و اخلاق توحیدی ۱۱۸
۵. محبت معلول معرفت و علت طاعات ۱۲۱
۶. محبت خدا به انسان، زایل‌کننده موانع فیض الهی ۱۲۸
۷. محبت خدا سبب دوری انسان از ذلایل و اتصاف به فضایل اخلاقی ۱۲۹
۸. حضرت یوسف علیه السلام الگوی تمام‌عیار محبت الهی در اخلاق توحیدی ۱۳۳
۹. راه‌های تحصیل محبت خدا ۱۳۸
- الف) معرفت ۱۳۸
- ب) یاد آوری نعمت‌های بی‌شمار خداوند ۱۴۰
- ج) خارج‌راندن محبت‌های مزاحم از دل ۱۴۴
- د) مودت اهل بیت علیهم السلام ۱۴۷

فصل چهارم: مهم‌ترین مؤلفه‌های ساحت عملی و رفتاری الگوی اخلاق توحیدی در قرآن با تأکید بر منظر علامه طباطبائی

- مفهوم عمل ۱۵۱

۱۵۲	اهمیت و جایگاه عمل
۱۵۸	راهکارهای عملی دستیابی به اخلاق توحیدی
۱۵۸	۱. توبه
۱۵۹	الف) مراتب توبه
۱۶۱	ب) توبه خدا
۱۶۳	ج) شرایط توبه از گناهان
۱۶۴	۲. خالص کردن خود برای خدا
۱۶۸	۳. مراتب
۱۶۹	الف) مشارطه
۱۷۱	ب) مراتب
۱۷۵	ج) محاسبه
۱۷۷	د) معاتبه و معاقبه
۱۷۸	۴. عبودیت
۱۸۳	تأثیر عبادت در طهارت معنوی و کامل اخلاق
۱۸۶	الف) نماز
۱۸۹	ب) نماز شب
۱۹۲	ج) روزه
۱۹۴	مراتب روزه
۱۹۴	۱) روزه عوام
۱۹۵	۲) روزه خواص
۱۹۶	۳) روزه خواص الخواص
۱۹۸	د) حج

- برخی از اسرار مناسک حج ۱۹۹
- (۱) احرام در میقات ۱۹۹
- (۲) طواف ۲۰۱
- (۳) مقام ابراهیم ۲۰۲
- (۴) سعی صفا و مروه ۲۰۳
- (۵) وقوف در عرفات ۲۰۵
- (۶) وقوف در مشعر ۲۰۶
- (۷) رمی جمرات ۲۰۸
- (۸) قرآنی ۲۰۹
- (۹) حلق ۲۱۱
- (هـ) انفاق اموال در راه خدا ۲۱۳
۵. ذکر الله ۲۱۷
- ذکر یونسیه ۲۱۸
- حقیقت ذکر ۲۲۰
- آثار یاد خدا ۲۲۳
- (۱) آرامش و اطمینان قلب ۲۲۳
- (۲) فلاح و رستگاری ۲۲۴
- (۳) یاد خدا از بنده ۲۲۵
- (۴) خشوع و زنده شدن دل ۲۲۷
- نتیجه گیری ۲۳۱
- کتابنامه ۲۳۷

نمایه‌ها

۲۴۵	آیات
۲۵۹	روایات
۲۶۴	موضوعات
۲۷۵	اعلام و مشاهیر
۲۷۷	کتاب‌ها
۲۷۸	مکان‌ها
۲۷۹	مقاله‌ها

www.ketab.ir

سخنی با خواننده

یکی از اساسی‌ترین نیازهای بشر پایبندی به آموزه‌های اخلاقی و دستیابی به شیوه‌های آراستگی به اخلاق کریمه و پیراستگی از اخلاق رذیله است. بدین منظور مکاتب اخلاقی برای ترغیب بشر به زیست اخلاق‌مدار، غایت‌های گوناگونی برای عمل اخلاقی در نظر گرفته‌اند: حکمای یونان قدیم، غایت فعل اخلاقی را سود و زیان دنیوی دانسته‌اند. آنان معتقدند انسان برای بهره‌مندی از منافع دنیایی مانند خوش‌نامی و محبوبیت نزد دیگران باید در پی کسب فضایل اخلاقی باشد؛ چنان‌که برای نجات از زیان‌های دنیایی مانند بی‌آبرویی نزد دیگران باید از رذایل اخلاقی دوری کند.

بر اساس آیات قرآن کریم، پیامبران الهی برای ترغیب مردم به زیست اخلاقی، آثار و نتایج اخروی را مطرح کرده‌اند که این روش شیوه عام قرآنی و روش عموم پیامبران الهی بوده است.

علامه طباطبائی معتقد است قرآن کریم افزون بر شیوه پیامبران شرایع پیشین، مبتکر شیوه‌ای منحصر به فرد است که در آن غایت فعل اخلاقی، نه سود و زیان دنیایی و نه پاداش و کیفر اخروی است؛ بلکه در این شیوه که ویژگی اصلی آن توحیدی‌محوری است، انسان با «بینش عمیق توحیدی»، «از دیداد

حب عبودی» و «بندگی خالصانه» به جایی می‌رسد که فقط در پی کسب خشنودی پروردگار محبوب خود است و همواره دنبال انجام اعمال و کسب صفاتی است که رضایت پروردگار را به همراه داشته باشد و از اعمال و صفاتی که ناخشنودی الهی را در پی دارد، گریزان است. به گفته علامه طباطبائی، این روش در شرایع پیشین سابقه نداشته و از اختصاصات قرآن کریم است.

پژوهشکده فرهنگ و معارف قرآن بر خود لازم می‌داند از زحمات مؤلف محترم جناب حجت الاسلام دکتر محمد ابوطالبی که در تبیین الگوی اخلاق توحیدی و نگارش این اثر تلاش شایسته‌ای داشته‌اند، قدردانی و تشکر کند؛ نیز از دقت نظر افاضه‌ای محترم پژوهش حضرت حجت الاسلام والمسلمین استاد حسن رمضانی و ارزیابان محترم، حجت الاسلام والمسلمین استاد علی مدبر (اسلامی) و حجت الاسلام سیدعلی اکبر عسینی رامنندی قدرشناسی و تشکر نماید.

هم‌چنین شایسته است از نشر پژوهشگاه که عهده‌دار آماده‌سازی فنی و چاپ و نشر اثر حاضر بوده و هست، سپاسگزاری کرد.

محمدصادق یوسفی مقدم

رئیس پژوهشکده فرهنگ و معارف قرآن

قرآن کریم با تأکید، رستگاری را در پاکی و تزکیه نفس می‌داند (قَدْ أَفْلَحَ مَنْ تَزَكَّى)^۱ و پس از هفت سوگند پیاپی، کسانی را که در وادی تزکیه نفس گام نهاده‌اند، فاطمه از رستگاران دانسته است (قَدْ أَفْلَحَ مَنْ رَزَّاهَا)^۲؛ از سوی دیگر خسران بزرگی را در انتظار کسانی دانسته که گوهر نفس را بیالایند (وَقَدْ خَابَ مَنْ دَسَّاهَا)^۳.

ارتباط تزکیه نفس با اخلاق آنجا ظاهر می‌شود که بنا بر تعاریف اصطلاحی، اخلاق ملکه‌ای نفسانی است که به اقتضای آن، فعلی به آسانی و بدون نیاز به فکرکردن از انسان صادر می‌شود. ملکه آن دسته از کیفیات نفسانی است که به‌کندی از بین می‌رود؛ در برابر دسته‌ای دیگر به نام حال، که به سرعت زوال می‌پذیرند. بنابراین اخلاق با تزکیه نفس رابطه مستقیم دارد و نتیجه تزکیه نفس، خُلق نیکو و حاصل آرایش نفس، خُلق ناپسند است.

در اهمیت اخلاق همین بس که رسول گرامی اسلام ﷺ السَّعْيُ بِمَثَلِ خُود را کامل کردن مکارم اخلاقی می‌داند: (أَنَّمَا بَعِثْتُ لَأَتَمِّمَ مَكَارِمَ الْأَخْلَاقِ)^۴ و

۱. اعلی: ۱۴.

۲. شمس: ۹.

۳. شمس: ۱۰.

۴. محمدباقر مجلسی؛ بحار الانوار؛ ج ۱۶، ص ۲۱۰.

متناسب با این رسالت، خدای تعالی او را دارای خلق و خویی والا و نیکو معرفی کرده است (وَإِنَّكَ لَعَلَىٰ خُلُقٍ عَظِيمٍ).^۱

در قرآن کریم شیوه‌ای عام برای تربیت اخلاقی وجود دارد و آن ترغیب انسان‌ها به دستیابی به اخلاق نیکو از راه وعده پاداش‌های آخرتی و بر حذر داشتن انسان‌ها از اخلاق ناپسند با وعید عذاب‌های آخرتی است. آیات فراوانی از قرآن با این مضمون که عملی خاص، مایه پاداش آخرتی یا برعکس سبب کفر و عذاب جهنم می‌شود، این هدف را دنبال می‌کنند. علامه طباطبایی این شیوه را شیوه مشترک همه پیامبران الهی می‌داند؛ ولی معتقد است در قرآن کریم شیوه دیگری برای تربیت اخلاقی وجود دارد که از امتیازات قرآن است و در شرایع پیشین سابقه نداشته است و آن جهت‌دهی تمایلات انسانی در سایه شناخت جمال و جلال الهی به سمت «وجه الله» است. در این شیوه، انسان در سایه چنین شناختی عمیق از توحید، چنان رنگ خدایی می‌گیرد که اصولاً برای تربیت اخلاقی، به بهره‌مندی از عناصر تشویق و تنبیه - حتی تشویق و تنبیه آخرتی - نیازی نیست؛ بلکه با تصویرسازی از واقعیت‌های عالم، آدمی را چنان در جذبه عزت و قدرت الهی قرار می‌دهد که خواسته‌ها و امیال خود را با خواست الهی تطبیق می‌دهد.

ما معتقدیم این شیوه، الگویی نظام‌مند است که با تبیین ویژگی‌ها، معانی و مؤلفه‌های آن می‌توان به این الگو دست یافت و آن را به عنوان الگوی قرآنی به کمال‌جویان معرفی کرد. برای رسیدن به این هدف، به پیشنهاد استاد بزرگوار جناب حجت الاسلام والمسلمین دکتر سیداحمد فقیهی، شالوده اصلی این

پژوهش - که رساله دکتری اینجانب در دانشگاه باقرالعلوم علیه السلام است - بر اساس ابعاد سه‌گانه وجودی انسان، مؤلفه‌های شناختی، گرایشی و رفتاری اخلاق توحیدی پایه‌گذاری شد و با راهنمایی‌های ارزشمند استادان بزرگوار حضرت حجت‌الاسلام و المسلمین دکتر محمد مهدی گرجیان و حضرت حجت‌الاسلام و المسلمین استاد حسن رضائی در یک مقدمه، چهار فصل و یک نتیجه سامان یافت.

امید آنکه این تلاش ناچیز مقبول درگاه حضرت حق قرار گیرد و چراغ راهی برای جوندگان کمال و حقیقت باشد.

محمد ابوطالبی